

„Az irodalom nem nagy ügy”

A nagy forradalmak rendszerint demisztifikálták az irodalmat; kevesek szellemi privilégiumából a forradalmi tömegaktivitás egyik lehetséges formájává tették. Egy ilyen forradalomban a publikációs struktúra a kollektív irodalmi termelők szabad társulásának egyik technikai feltétele lett volna. Másfelől a valódi forradalom állapotában az irodalom és a művészet művelői maguk is harcolnak azért, hogy egyéni művészi céljaikat nagyobb kollektív közegben érvényesítsék. Magyarországon nem jöttek létre az ilyen szabad társulások feltételei. Ellenkezőleg: maguk az új irodalmi tulajdonviszonyok — azáltal, hogy a termelés tárgyi feltételeit az irodalmi apparátusra ruházták — csírájukban fojtották el a szabad társulásokat.

Az irodalmi tulajdonviszonyok átalakítása után gyakran hangzott el az az ítélet — a szigorú irányítás igazolásképpen — hogy élő irodalmunk túlnyomó része polgári. Az irodalmi apparátus ezt elsősorban az egyes írók származására vagy világnézetére vonatkoztatta, és vagy a

Részletek, rövidítve.

A Profil-ban mejelent teljes szöveg címe: Az irodalmi publikáció napjainkban.

DALOS György (1943) — író. 1968-ban maoista összeküvés vádjával bíróság elé állítják; hét hónap felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik. 1970-ben Haraszti Miklóssal együtt irodalmi esteken mutatja be műveit; mindkettőjüket rendőri felügyelet alá helyezik.

kiközösítés vádpontjaként hozta fel, vagy pedig — a befogadottak esetében — a foglalkozási ártalomnak kijáró tapintattal beszélt róla. Maga az irodalom azonban — mint társadalmi gyakorlat — hagyományos maradt, mégpedig elsősorban azért, hogy a közlés az irodalmi apparátustól függő szűk csoport privilégiuma lett. A függőség ezáltal a kiemelt társadalmi helyzet privilégiumává vált, az írók társadalmi helyzetének kiemelt volta pedig arra szolgált, hogy enyhítse a függőséget.

A « kiemelés » már a tulajdonviszonyok átalakítása előtt, a koalíciós kormányzás időszakában megkezdődött. A parlamenti osztozkodás során az egyes pártok szívesen « érveltek » jól csengő író-nevekkel. A nevek viselői a legkülönbözőbb funkciókat töltötték be. Élénk közfel-tűnést keltett például, amikor az egyik vezető « népi író » a Parasztpárt mandátumával « bezupált » és honvédelmi miniszter lett. És a jól csengő neveket a koalíciós kormányzás megszüntetése után is szívesen használták. Így az irodalmi *establishment* összetétele, mely a negyvenes években alakult ki, a továbbiakban is csak némileg módosult.

*

Az 1953-1956-os politikai válság felszínre hozta a publikáció problémáját is. Az éles viták a sajtószabadság határait tapogatták, de a publikációs struktúra kérdését nem is érintették. A « mit szabad és mit nem? » kérdése fontosabbnak látszott annál a kérdésnél, hogy « ki dönt? » Nem létezett olyan forradalmi áramlat, amely a kérdést a struktúra oldaláról vizsgálta volna¹. Maradtak tehát a jámbor óhajok és a veszélyes illúziók. Az ötvenhatos cezúra azután — sok más kérdéshez hasonlóan — a « mit szabad és mit nem » kérdését is tizedrangúvá változtatta.

¹ Kivéve 1956 őszén, amikor *minden* forradalmi áramlatot *elsősorban* a « ki dönt » kérdése foglalkoztatta. — *A szerk.*

Az irodalmi élet ötvenhat utáni konszolidációjában két nyilvánvaló tapasztalat hatott: az ötvenes évek irodalompolitikai gyakorlata, továbbá a politikai válság éveiben csaknem teljesen általánossá vált irodalmár-ellenzékiség. Az első tapasztalat arra figyelmeztette a felelős kultúrpolitikai tényezőket, hogy lazítsanak a követelményeken: ne követeljenek zajos hűségnyilatkozatokat és minden kérdésben való azonosulást az írótól. A másik tapasztalat viszont arra intette a vezetést, hogy a kultúrpolitika továbbra sem mondhat le teljesen az adminisztratív korlátozásokról. Az ötvenes évek végén kialakult publikációs politika ennek a látszólag ellentmondó szükségességnek tesz eleget oly módon, hogy magát a publikációs struktúrát teszi meg az irodalmi folyamat kultúrpolitikai mozgatójának.

A publikációs struktúra azelőtt a tisztán politikai döntések alárendelt végrehajtója volt, funkciója az eleve kész politikai döntések technikai kivitelezésére szorítkozott, mostantól kezdve viszont beleszólhatott a döntésekbe és — korlátozott mozgástéren belül — önállósult. A kívülálló szemlélő számára ez az önállósulás az irodalmi művek színvonalának emelését szolgálta. Ez részben így is volt. A monopolbürokratikus irodalomirányítás korábbi formája az általa elképzelt politikumot tette a mű közölhetőségének mércéjévé. Most a « szakmai » aspektus elkülönült a « társadalmi » igénytől (amely a korábbi időszakban amúgy is fiktív, felülről meghatározott volt). A « szakma » pedig jobbára a hagyományos esztétikák keretein belül maradván próbált értékrendet kialakítani a közlésre váró műalkotások megítéléséhez. Hogy ez fejlődés volt-e vagy sem, az csak olyan embert foglalkoztat tartósan, aki hajlandó tanulmányt írni az alábbi dilemmákról:

Mi jobb?

egy rossz Béranger-vers	<i>vagy</i>	egy rossz Mallarmé-vers
egy rossz Béranger-vers	<i>vagy</i>	egy jó Mallarmé-vers
egy jó Béranger-vers	<i>vagy</i>	egy rossz Mallarmé-vers
egy jó Béranger-vers	<i>vagy</i>	egy jó Mallarmé-vers

Semmiképp sem szabad azt hinni, hogy a « szakmai » aspektus elkülönülése — az esztétikai értékrend depolitizálódása — néhány kultúrfunkcionárius ideológiai lomposágának a következménye volt. Automatikusan következésménye volt ez a publikációs struktúra megnövekedett szerepének, önálló mozgatóvá válásának, ami pedig maga is csak halovány visszfénye egy jóval nagyobb jelentőségű, ösztársadalmi változásnak: a munkamegosztás és a hatalmi struktúra olyan fejlődésének, melynek következtében a politikai irányító rétegtől elkülönül a szakigazgatással foglalkozó réteg. Az ötvenes évek második felétől kezdve mindenütt tapasztalható a szakszerűség elvének presztíznövekedése és depolitizálódása. Az irodalmi apparátuson belüli eltolódás is ebbe az irányba mutat. A korábbi, monopolburokratikus apparátus azzal igazolta önmagát, hogy ő biztosítja a politika jelenlétét az irodalomban, a jelenlegi apparátus pedig, önmaga létét igazolandó, az esztétikai igényességre, a színvonalra hivatkozik.

A publikációs struktúra megnövekedett önállósága természetesen nem zárja ki a struktúrán kívül eső elemek hatását. Így például közvetlen politikai irányításról beszélhetünk akkor, ha a Párt központi lapja kategorikusan elutasít egy-egy művet. Előfordul továbbá, hogy a kultúrpolitikai szervek meghatározott időtartamra szóló publikációs tilalommal (úgynevezett szilenciummal) sújtanak egy-egy szerzőt, vagy döntéseikkel befolyásolják valamely mű megjelenését, esetleg bevonnak már megjelent műveket. Mégis, szemmel látható az a törekvés, hogy a kultúrpolitikai problémákat ne csak a publikációs struktúra révén, hanem azon belül is oldják meg. Ez annyit jelent, hogy az irodalmpolitikai szervek a közlés mértékével, gyakoriságával, kritikai visszhangjával, a központi és vidéki orgánumok közti felosztásával irányítják az irodalom mozgását.

A publikációs orgánumok belső működésén keresztül történő irodalomirányítás hatékonyabbnak mutatkozott, mint a direktívák és követelmények alkalmazása irodalmi kérdésekben. Ennek egyik fő oka az, hogy az ilyen irányítás közvetett jellegű. Olyan technikai szükségszerűségnek tünteti fel magát, amelynek az a célja, hogy a korábbi,

« politikai » irodalomirányítást felváltva, egy « racionálisabb » mérce — a minőség, a színvonal — nevében gyakorolja *ugyanazt* a korlátlan ellenőrzést.

*

A viszonylagos siker azonban kezdettől fogva súlyos ellentmondásokat rejtett magában, amelyek az új irányítási rendszer kibontakozásával egyre nyilvánvalóbbá váltak. Felvetődött az irodalom helyzetének problematikája. Az ötvenes évek elején a kortársi irodalom létezése politikai kérdés volt: szocialista országnak *kell, hogy legyen* irodalma, mint ahogyan nem lehet meg nehézipar vagy citromtermelés nélkül sem. Az irodalomnak, mint az állami költségvetés egyik mellőzhetetlen tételének, hasznot kell hajtania, bár ez a haszon nem fejezhető ki pénzben — a kritérium ezért a hivatalos eszmék és eszmények újratermelésének minősége volt. 1956 után ez a minőségfogalom elkülönült a központi politikai elvárásoktól. Az irodalomnak most már *önmagáért* kellett léteznie, noha továbbra is szubvencionált terület maradt. Az irodalmi minőség azonban jóval viszonylagosabb mérce, mint a felülről megszabott politikai követelmények, amelyek a maguk történelmi viszonylagossága ellenére abszolút érvénnyel léptek föl.

Szükségesnek látszott, hogy az irodalmi termelés valahol a struktúrán kívül is elkeljen. A középfunctiónárius-réteg, amely az ötvenes években hivatalból olvasott és az akkori irodalom — egyre inkább fiktívvé váló — közegét alkotta, erre egyedül már nem volt alkalmas. Kézenfekvőbb közeget biztosított egy új elem: a *fogyasztás*. A fogyasztás tényezőjének beépülése a publikációs struktúrába logikusan következett a fogyasztásnak mint társadalomfenntartó tényezőnek országos méretű (bár még kezdetleges) elterjedéséből.

1957-től egy sor könyv példányszáma « megugrott », miközben a raktárak és a könyvesboltok tele voltak eladhatatlan művekkel. A kiadók — egyelőre még félénken — kezdtek « üzletet csinálni ». Az 1958-as robbanásszerű életszínvonal-emelkedés folytán jóval nagyobb

lett a városi lakosság fogyasztói kapacitása. Művész-életrajzok, szexuális felvilágosító irodalom, krimi, két háború közti filléres regények új kiadásai jelezték a hirtelen konjunkturális igénynövekedést.

A tömegirodalom leválása csak világosabbá tette a szubvencionált irodalom fokozódó függését. Kezdetben ebből csak a nagyobb publikációs szabadság látszott. Az irányítás korlátozó vonala legkevésbé a mű kifejezésbeli « demokratizmusát » érintette. Elmondható, hogy zöld út nyílt bizonyos, régebbi keletű irodalmi formakísérletek számára — feltéve, hogy azok nem a társadalmi lét új szemléleti módjainak kidolgozására irányultak. Az ötvenes évek irodalmi légkörében ez lehetetlen lett volna, mivel az akkori irodalomirányítás nem tűrte a « formalista depolitizáltságot ».

A formakísérletek viszonylag szabad kibontakozása egyébként leleplezte az effajta költői iskolák mélységesen ártalmatlan voltát, és az irodalmi apparátus sem sajnálta a bőséges szubvenciót és a merített papírt a korábban mellőzött alkotóktól.

Hasonlóképpen tér nyílt egy sor nyugati, divatos eszméáramlat másodlagos irodalmi lecsapódásához. Az esztétika itt is megfelelt a struktúrának: minél kevesebb embernek minél depolitizáltabb irodalmat nyújtani. A kultúrfunkcionáriusok egy része, amely egy időben hajlamos volt arra, hogy éber gyanúval illesse az irodalmat, most kezdte belátni és hirdetni, hogy « az irodalom nem nagy ügy ». Olyan hazugság volt ez, amely annál igazabb lett, mennél többet hangoztatták.